

Prekarisering og prekært arbejdsliv i Helle Helles roman, *Ned til hundene* (2008)

Peter Simonsen¹

Helle Helle er en af dansk samtidslitteraturs vigtigste stemmer, og hun finder mange læsere både inden for og uden for akademiet. Hendes romaner befolkes af personer, som kan forbindes med prekariatet, og en analyse af hendes værk leder til en bedre og mere nuanceret forståelse af levevilkårene for prekære mennesker i den neoliberale samtid. I en litterær tekstanalyse af Helle Helles nyklassiske roman, *Ned til hundene* (2008), vises det, hvordan den gennem en særlig prekær stil giver læseren indsigt i det at være sårbar og udsat, dels som et menneskeligt eksistentielt grundvilkår, dels som en specifik erfaring af at være genstand for andre og mere privilegerede gruppers manglende forståelse og empati.

Nøgleord:

Prekariat, skønlitteratur, empati, solidaritet, upålidelig fortæller, Helle Helle.

Introduktion: Hvordan er det at leve prekært?

Denne artikels spørgsmål er: Hvordan kan mennesker, som ikke nødvendigvis selv tilhører 'prekariatet' i en primær socio-økonomisk forstand, gennem en analyse af samtidig skønlitteratur få noget væsentligt at vide om prekariatet og dets livsvilkår og livsformer uden at øve en slags fortolkningsmæssigt overgreb eller vold mod prekariatet, så det føler sig udstillet og misforstået? Og hvilken samfundsmæssig værdi og funktion kan en sådan litteraturanalyse have i forhold til at skabe bedre forståelse for prekariatet?

Skønlitteratur er en brug af tegn til at skabe noget, som ikke fandtes før, men som efter det benævnes er virkeligt; noget der, fordi det taler til følelserne og appellerer til

fantasien, besidder en fænomenal kraft til at bevæge og ændre den måde, vi ser og er i verden på. En af det tyvende århundredes toneangivende litteraturteoretikere, J. Hillis Miller, siger, at litteratur er en særlig sprogbrug, som "*udnytter en vis potentialitet i mennesket som tegnbrugende dyr*" (Miller 2002, 15). Denne potentialitet er den særlige kraft, ord har til at give betydning selv i "*det totale fravær af et fænomen der henvises til*" (Miller 2002, 16), dvs. til at skabe en 'virtual reality' (Miller 2002, 17). Litteraturens luftige ord skaber noget ud af ingenting: "*Sprog i litteratur kommer på en omvej så det kun henviser til en forestillet verden*" (Miller 2002, 20), og disse forestillede universer får ting til at ske, når man går ind i dem: "*Lit-*

teratur er en brug af ord som får ting til at ske igennem dens læsere" (Miller 2002, 20). Som litteraturteoretikeren Rita Felski udtrykker det: i kraft af deres formelle karakteristika og typisk eksistentielt engagerede indhold er litterære tekster

"formative i kraft af dem selv, som repræsentationer der skaber nye måder at se på snarere end blot ekkoer eller forvanskninger af forudbestemte politiske sandheder" (Felski 2008, 9-10).

I denne artikel giver jeg 1) en karakteristik af prekariatet primært med henvisning til økonomen Guy Standing og foreslår, at det interessante ved kategorien dels er, at den rummer forskellige typer individer på tværs af traditionelle klasseskel (f.eks. kunstnere og socialt udsatte arbejdsløse), dels at erfaringen af at være udsat gøres i en verden, hvor efterkrigstidens velfærdsstats løfte om social sikkerhed er eroderet. Dernæst analyserer jeg Helle Helles roman fra 2008, *Ned til hundene*, dels 2) dens indhold i forhold til prekært arbejde hvori jeg bl.a. diskuterer med tidligere analyser af den, dels 3) den måde romanen formelt er fortalt på gennem det, jeg betegner som en prekær stil med brug af antydningens kunst og upålidelig narration og konkluderer 4), at romanen giver et særligt prægnant billede af livet som medlem af prekariatet, både som skriveblokeret forfatter og som piske-smældsramt medlem af 'underklassen'.

Skønlitteraturens prekariat efter velfærdsstatens erosion

I skønlitteraturens forestillede, fiktive universer, hvor vi oplever, hvordan verden kan se ud fra andres perspektiver, når den er filteret igennem deres sanseapparat, tanker og følelser, dér kan vi få ny viden om og gøre os nogle særegne erkendelser om,

hvordan det mon er at være en del af den nye sociale klasse: prekariatet. Jeg opfatter prekariatet som en voksende gruppe af mennesker, som lever usikre, sårbare, uforudsigelige liv der er styret og kontrolleret udefra af andre, som har disse liv i deres hænder (Standing; Butler). For Judith Butler er det at være prekær et fællesmenneskeligt eksistentielt grundvilkår, som deles af selv de stærkeste, for Guy Standing betegner det visse grupper i samfundet uden ressourcer og adgang til social og anden sikkerhed. Den største del af prekariatet tilhører det, man ofte problematisk, fordi stigmatiserende og udskammende, kalder 'underklassen'. Ifølge Lars Olsen m.fl. tilhørte 10% af befolkningen underklassen i 1985 mens det tal var vokset til 14% i 2009 (Olsen 2012, 87). Med underklassen forstås primært voksne, der stort set ikke er på arbejdsmarkedet (de er uden for arbejdsmarkedet fire femtedel af året) og har tung negativ social arv, oplever stigende segregering i ghetto-lignende boligområder eller i 'udkantsdanmark'. Klassen udgør 20% af befolkningen, men 6% bor sammen med en person fra en anden klasse og tæller ikke med i underklassen, men er snublende tæt på, særligt i en ny neoliberal virkelighed, hvor der ikke er den store politiske opbakning til flere eller bedre velfærdsydelser til underklassen. De fleste mennesker i underklassen lever som enlige, særligt mænd. Som den eneste klasse har underklassen oplevet et lille fald i deres disponible indkomst siden 1985, mens alle andre klasser har oplevet stigning (Olsen 2012, 142).

Mennesker har altid oplevet prekære arbejdsliv, men aldrig i en virkelighed, der følger *efter* erosionen af velfærdsstatens løfter om social sikring, arbejde og pension til alle. Denne erosion sker i en tid, hvor samfundet oplever et markant skifte fra en dominerende oplevelse af fælles ansvar for at sikre de svageste til en dominerende opfat-

telse af, at det er de udsattes eget ansvar at få styr på deres liv og få et arbejde (Petersen 2014). Og det sker i en tid, der mere og mere formes af globaliseringen med outsourcing af ufaglært arbejdskraft og indvandring af billig arbejdskraft, som udkonkurrerer den lokale eller prekariserer den. Prekariatet har hverken formue eller ejendom og deres indkomst er usikker, tilfældig, begrænset. Deres ansættelser er usikre, kortvarige, typisk uden karriereprospekter, uden behov for cv, uden mulighed for at indgå i større fællesskaber såsom fagforeninger med traditioner og mulighed for at opbygge en faglig identitet. De lever midlertidige liv. De er de-institutionaliserede (Offe 2011), der er ikke mange muligheder for statslig eller samfundsmæssig anerkendelse, hjælp og mulighed for at planlægge liv og karriere omkring det at opbygge en fast identitet i faste institutionelle rammer (Standing 2011, 16).

Prekarisering er den proces, tæt knyttet til neoliberalismen og opfattelsen af fx arbejdsløshed og fattigdom som 'selvvalgt', der skaber prekariatet. Oplevelsen af den proces er ubønhørlig for den prekære, idet der ikke kan fokuseres et endemål eller måles progression. Iflg. Standing er det at blive prekariseret,

"at være genstand for pres og oplevelser der leder til en prekariseret eksistens, af at leve i nuet uden en sikker identitet eller fornemmelse af udvikling vundet gennem arbejde og livsstil" (Standing 2011, 16).

Heraf prekariatets sociale lidelse (Bourdieu et. al 1999).

I en interviewundersøgelse af unge på arbejdsmarkedet blev det kortlagt, at der findes mange typer arbejde, som er midlertidige, og at ikke alle oplever det negativt, idet mange udfører studiejobs eller jobs, mens de er på sabbat og dermed kan se en vej ud af det usikre og midlertidige arbejde. Men

det gælder ikke for undersøgelsens "Peter", som er uddannelses-drop out og ikke har udsigt til at kunne gøre karriere eller få andet arbejde, hvis han fyres fra sit arbejde i et supermarked (Nielsen og Dyreborg 2015, 43-4). For Guy Standing er prekariatet ikke kun en økonomisk betinget 'underklasse'. Den rummer også medlemmer med økonomisk råderum og med kulturel og social kapital, men som af forskellige årsager på mange – men ikke alle – områder lever lige så prekært som de socioøkonomisk udsatte. Disse prekære mennesker kan både drage udbytte af det midlertidige, nyde det og trives i det, og de kan opleve det som stressende og i stigende grad ubærligt ikke at kunne langtidspanlægge noget som helst. For Standing, der måske kan kritiseres for at romantisere i forhold til muligheden for og for mange tiltrækningen ved den stabile identitet, forekommer en mulig forening af disse heterogene grupper (inklusiv migranter og flygtninge) omkring en selvbevidst klasseidentitet i marxistisk forstand at rumme nøglen til et håb om social fremskridt.

Prekariatet i betydningen 'underklassen' lider bl.a. under manglende empati fra eliten, skriver Standing i hans *Precariat Charter*:

"Så længe eliten ... ikke udsættes for prekariatets usikkerheder vil de ikke have meget empati for den. Så kan de nemmere blive overbevist om at støtte politikker der rammer prekariatet" (Standing 2014, 120).

Et af de steder, man i vores samfund traditionelt udsættes for og sættes ind i den udsattes livsverden, er uddannelsessystemet, herunder læsningen af skønlitteratur, men som Standing påpeger, er begge under pres i den neoliberale orden:

"Skolegangen er blevet mere funktionalistisk, en måde at forberede 'menneskelig kapital'

til jobs i stedet for de frigørende discipliner i moralsk uddannelse. At blive udsat for verdens store realistiske litteratur, for eksempel, skaber empati, udvikler evnen til at forstå menneskets komplekse livsforhold. De gamle grækere brugte megen tid på teatret, som var en del af scholæ og hjalp med at reproducere empati. Den neoliberale model forkaster sådan en brug af tid; den bidrager ikke til væksten eller konkurrenceevnen.” (Standing 2014, 120).

Standing investerer med andre ord en del af sit progressive håb om forandring væk fra neoliberalismen i litteraturens evne til at (re)producere empati og dermed dens og andre institutioners evne til at skabe nye former for solidaritet indenfor og på tværs af forskellige klasseskel (Standing 2014, 121).

Vi finder ikke ud af, hvordan det er at være prekær i *virkeligheden* ved at læse romaner og digte eller gå i teater eller biografen. Litteraturen beskriver ikke en virkelighed, der går forud for dens beskrivelse, og som dens forfattere har privilegeret overblik over og indsigt i. Men vi får nogle fascinerende og rørende fortolkninger af og indlevelser i *hvordan det kunne være*, hvis det havde været mig i dé sko på det tidspunkt og på det sted. Litteraturen åbner nye felter af menneskelivet for vores sansning og forståelse og kan bruges til bedre og mere nuanceret at forestille os, hvad det vil sige at være medlem af prekariatet og opleve prekarisering. Vi skal bl.a. søge denne viden for at bidrage til sammenhængskraften eller solidariteten med de svageste i samfundet ved at tilvejebringe en bedre forståelse på tværs af klasseskel og modarbejde de farlige splittelser, som Standing taler om, når han betegner prekariatet som den nye ‘farlige klasse’. Den viden, vi i særlig grad får gennem den æstetiske bearbejdning, den litterære form, er, at vi ikke har nogen idé

om, hvordan det egentlig er at leve prekært. Den erkendelse kan så danne baggrund for handlinger, som det ikke er skønlitteraturens ærinde at diktere andet end mulige menneskelige konsekvenser af.

En af den socialt bevidste og engagerede litteraturs udfordringer er med hvilken autoritet, den litterære stemme taler i fiktionen om andre menneskers sociale nød og lidelse? Må og kan man skrive om arbejdsløse og socialt udsatte, hvis man ikke selv er eller kommer ‘derfra’? Og selv hvis man kommer ‘derfra’, hvordan gengives egen eller andres sociale lidelse, så den bliver troværdig og autentisk og ikke falsk og pornografisk? *Kan* litteraturen gengive, hvad det vil sige at arbejde og leve prekært? Som litteraturforskeren Barbara Korte (med henvisning til Susan Sontags arbejde med særligt den fotografiske gengivelse af ‘andres lidelse’) udtrykker det i indledningen til en antologi med analyser af værker om prekariatet, er det noget den litterært fortællende form kan gøre, og noget den grundige tekstanalytiske nærlæsning må afdække, og i og med dette analytiske arbejde

”bliver selve måderne at skabe repræsentationer på prekær for så vidt de kæmper for at udtrykke, hvad der synes at undslippe eller eksplodere fortællingens meningsskabende mekanismer” (Korte 2014, 10).

I modsætning til den litteratur, Guy Standing nok har i tankerne som kilde til empati og solidaritet (store socialt indignerede trediepersonsfortællinger af fx Charles Dickens, der repræsenterer hele samfundet), da bruger Helle Helle – som vi skal se i det følgende – en upålidelig førstepersonsfortæller med et meget snævert syn på sig selv og sine omgivelser, og sætter læseren på arbejde med at forestille sig de prekære liv som fortælleren, der selv lever prekært, omgiver sig med og interagerer med, men

ikke rigtig kan leve sig ind i. Dermed gengiver fortælleren noget, som måske undrager sig repræsentation, men fordi der i romanen gøres så tydeligt opmærksomt på, at fortælleren er mærkeligt både involveret i og distanceret fra det fremstillede, netop formår at sætte ord på og give læseren erfaringen af, hvad det vil sige at leve prekært.

Helle Helles prekariatsfortællinger. Prekær stil i *Ned til hundene*

Helle Helle er prekariatets forfatter 'par excellence' i nyere dansk litteratur. Her er en liste over hvad hendes hovedpersoner, både jegfortællerne og dem, de fortæller om, arbejder med i Helles nyere romaner: arbejde i hospitalskøkken eller som rengøringsassistent (*Forestilling om et ukompliceret liv med en mand* 2002), ufaglærte parfumesælgere på færger (*Rødby-Puttgarden* 2005), arbejdsløse løsarbejdere ramt af piskesmæld og en skriveblokeret forfatter på flugt fra mand og depression (*Ned til hundene* 2008), en ved tilfældighedernes spil selvstændig smørrebrødsjomfru, der går ned med stress, og en studerende, der ikke studerer, men skriver små litterære tekster i stedet, mens hun nomadisk hele tiden er på farten (*Dette burde skrives i nutid* 2011), en kortidsansat i en tøjhandel (*Hvis det er* 2014). Der udføres med andre ord prekært arbejde overalt i Helle Helles fiktive univers, og der berettes om det i en prekær stil.

Helle Helle gør den litterære form prekær, idet hun typisk bruger en fortæller, som ikke rigtig forstår sine omgivelser, og som beretter om andre menneskers gøren og laden (deres prekære arbejdsliv) i et minimalistisk sprog med en stil, der er meget sparsom og fokuseret på overflader og små ritualer og handlinger, som registreres og beskrives, men ikke søges analyseret, forklaret eller tillagt særlig symbolværdi. Vi får ikke de andres perspektiv uformidlet,

men altid kraftigt tonet af fortælleren, der som regel ikke er særlig pålidelig eller indsigtsfuld eller reflekterende. Fortælleren lader enormt meget være usagt, ufortolket, uforstået og op til den enkelte læser at finde ud af, hvad mon betyder på basis af minimale spor, og deri skal vi finde prekariats erfaringen hos Helle Helle. Hun viser og registrerer, hvordan det er at være udsat og blive opfattet som en unyttig genstand, men hun analyserer og forklarer det ikke.

I det følgende analyserer jeg romanen *Ned til hundene* med fokus på dens fortæller, der ikke rigtig ved, hvad hun snakker om i forhold til de prekære mennesker, hun omgives af og prøver at beskrive, hvilket tilbyder læseren en særlig prægnant erfaring af, at være 'anden' og udsat for misforståelse og sågar overgreb og udnyttelse, hvilket udgør en væsentlig del af prekariatets grunderfaring, og noget skønlitteraturen i særlig grad kan gengive. Jeg diskuterer i analysen med andre fortolkninger af romanen, som alle er vidnesbyrd om romanens status som nyklassiker, særligt i undervisningssammenhænge (den omtales ofte som 'dansklærerlitteratur', se Morten Mikkelsen in Aabenhus 2011, 227-248), men som ikke har blik for de komplekse måder, værket gennem sin prekære stil fremstiller et prekært arbejdsliv og en voldsom social udsathed.

Romanen starter med, at jegfortælleren (der er uden navn) står af en bus og bliver fundet af to centrale karakterer, John og Putte. Romanens kerne består i et mikrosocialt spil udfoldet i denne trekant. De tager hende med hjem, fordi der kommer en storm, og der ikke kører flere busser herude i udkanten af Danmark (vi er på Sjællands sydspids et sted mellem Næstved og Vordingborg, ude i vandkanten). De virker som et lidt enfoldigt kærestepar i kedeldragter, der mødte hinanden på spejderlejr. Efter de er kommet hjem og har spist aftensmad og

skal til og i seng, siger fortælleren, *"Så er det vist nu, man bør sige, at I ikke skal have for meget besvær, siger jeg"* (Helle 2009, 12), og Putte og John reagerer prompte:

"Putte fortrækker ikke en mine:

-Nå, men vi har ikke en skid at lave alligevel.

Vi går bare her med vores piskesmæld.

-Vi vil gerne have noget andet at gå op i, siger John, og så ler de hjerteligt begge to." (Helle 2009, 12)

I løbet af romanen finder vi ud af, at piskesmældet peger på den voldsomme tragedie, som vi gennem fortællerens underligt manglende interesse i at stille spørgsmål til og fortolke de personer, hun omgiver sig med og som åbner deres hjem og liv for hende, stille og roligt og ad omveje først får at vide sent i romanen. Dét sker via en medarbejder i den lokale Dagli'Brugsen, hvor fortælleren er ude at handle og lyder som sådan: En morgen kom Puttes bror, Ibber, kørende med sin daværende kæreste, Katrine, på vej på arbejde på Næstved sygehus, hvor Ibber var portør. Kæresten, der ikke havde kørekort, sad bag rattet, da de kørte ind i en parkeret bil med John, Putte og Putte og Ibbers mor, Kylie, der var på vej på arbejde i Brugsen. Den ulykke gav piskesmæld, men resulterede også i morens død. Med morens død sker der opbrud i det lille lokalfællesskab, som romanen zoomer ind på: deres far, Eskild, flytter til Næstved, Ibbers kæreste smutter, og Ibber kan ikke magte sit arbejde som portør, og han flytter ind i morens hus. Med morens død dør også den eneste i fællesskabet, som havde fast arbejde i den Dagli'Brugsen, hvor tragedien berettes af den person, som overtog jobbet ved kassen efter Kylie. Hun hedder Bente, ligesom fortælleren på et tidspunkt bliver døbt 'Bente' af Putte for at håndtere en socialt akavet situation.

De to Benter fortæller samme historie,

men den ene kender den indefra og fortæller ligefremt opsummerende, den anden er helt uforstående og fortæller udefra med gradvis stigende forståelse af tingenes sammenhæng i det, som teknisk betegnes 'simultan narration', en fortælleform som giver indtryk af en samtidighed mellem det, som siges i nutid og det, som beskrives (en slags voice-over effekt i litteraturen) (Cohn 1999, 96-108). Tilsammen giver de to fortællinger et komplekst billede af Putte, John og Ibber som traumatiserede og som nogen, der har langt mere at græde over end fortælleren (der starter romanen med sætningen: "Jeg leder efter et godt sted at græde" (Helle 2009, 7) og tilsyneladende vil over at bo på en lille øde ø for at komme helt væk), på trods af at vi møder dem, gennem hendes fortælling, som hjertevarme og ligefremme, som nogen hvis indre og ydre er i harmoni. Men det er ikke tilfældet, hvilket vi allerede tidligt kommer på sporet af under det første måltid:

"Imens vi spiser, fortæller Putte en lang historie om sin far, der åbenbart bor i Næstved. Han har været hos lægen for at få noget medicin til Puttes bror uden broderens medvidende, lægen ville selvfølgelig ikke udskrive en recept under de omstændigheder, og så fik faderen åndenød og primen i fingrene og måtte have et glas koldt vand, men da lægen også var kommet med en plastikpose fra Lidl, som faderen skulle trække vejret igen, havde han slået hendes hånd væk og sagt:

Kan du få fjernet det lort." (Helle 2009, 11).

Det er typisk, at fortælleren fæstner sig ved, at det er en "lang historie", underforstået at den egentlig ikke handler om noget, men bare er af den slags sludrende/sladrende måder 'sådan nogen', som Putte udtrykker sig på, en historie 'sådan en' som fortælleren ikke behøver lytte efter og spørge ind til

i den længste sætning i hele kapitlet, som ellers består af meget korte, stramme, minimalistiske sætninger. I denne strittende flimrende sætning siges meget, som vi ikke forstår, før efter vi er færdige med at læse hele romanen (er det vigtigt posen var fra Lidl?). Og hun spørger heller ikke ind til "historien", så vi finder aldrig ud af, hvilken medicin faren var efter, og hvorfor han ville have den uden Ibbers medvidende. Eller om han er så ramt af konens død, at alle andre indkøbssposer end en fra Brugsen (hendes arbejdsplads som de identificerer sig med alle sammen og stadig bakker op om og handler i) vækker hans vrede da han har åndenød (det er måske vigtigt, den er fra Lidl, den plasticpose)? Allerede hér kunne et par enkelte velvalgte spørgsmål, til hvad der mon var galt med Ibber (depression?), have vendt alting rundt og afværget den katastrofe, som fortælleren, qua sin passivitet, er medvirkende årsag til udfolder sig for medlemmerne i det lille fællesskab. Katastrofen bunder særligt i, at hun indlader sig på et erotisk forhold til dette typiske medlem af prekariatet: Ibber, en mandlig single uden fast arbejde i 'udkantsdanmark' (mere om det senere).

De personer, vi møder i romanens start, er alle ramte af denne tragiske bilulykke, og det, de bl.a. er ramte på, er deres arbejds- evne og udsigterne til fast arbejde, dels for dem selv, dels for medlemmer af deres fællesskab. I den situation må de tage det arbejde, som nu er, og det er tilfældigt, løst og ofte farligt: Putte arbejder tre dage om ugen i en altnuligbutik, indtil hun bliver fyret, dels pga. manglende omsætning, men også fordi fortælleren klodset kommer til at smide en nisse væk fra et kostbart nisselandskab, Putte og John havde lånt. Det tilgiver butiksejeren og arbejdsgiveren ikke. John og Ibber laver forefaldende arbejde for en lokal murermester, Carsten, der transporterer dem rundt i sin store firehjulstrækker.

I forbindelse med at han skal afsted på sådant arbejde, bliver John kørt ned og ryger på sygehuset. Ibber sendes på et tidspunkt pludselig afsted en uges tid til et andet forefaldende job, hvor der skal lægges gulv. For dem begge gælder, at deres ufaglærte, manuelle arbejde er uforudsigeligt, usikkert og farligt. Fra arbejdsmarkedsundersøgelser ved vi, at særligt unge løsarbejdere kommer til skade i forbindelse med arbejde pga. manglende erfaring, instruktion og utilstrækkelige sikkerhedsforanstaltninger (Nielsen og Dyreborg 2015, 25). John og Ibber er enhver entreprenant kapitalists drømmearbejdere: de er altid til rådighed, de er ikke organiserede, hvis de skal være væk hjemmefra en uge for at lægge et gulv, så er de det. Hvis de kommer til skade, er det ikke Carstens problem: de har ikke noget at handle med, de er i hans vold, dvs. dybt prekære.

Samtidig med det prekære løsarbejde udføres en masse andet strabadserende arbejde med at bære briketter ind, cykle rundt og handle og aflevere lottokuponer i sne og slud, fodre naboens (deres onkels) hunde, mens han er indlagt på Næstved sygehus, etc. Arbejde som er mere besværligt og farligt pga. personernes udsathed og manglende mobilitet. Så jo, modsat hvad de selv siger i starten ("*vi har ikke en skid at lave*"), så har de travlt, er konstant på farten og arbejder hele tiden. Men det fører ikke rigtig nogen steder hen, det de går og laver, de forekommer fastlåste og uden udsigt til forandring til noget bedre og mere stabilt. Litteraturkritikeren Nils Gunder Hansen skriver om John og Putte, at

"når man har læst bogen færdig, ved man, at deres svar står fuldstændig til troende: de har (stort set) ikke en skid at lave, de har piskesmæld og de savner noget at gå op i" (i Aabenhus 2011, 189-190).

Men at sige sådan er udtryk for en social blindhed hos den middelklasselæser, for hvem deres liv, med Gunder Hansens egne ord, virker *"eksotisk og fremmedartet"* (i Aabenhus 2011, 201). For Gunder Hansen forestilles læseren at få lyst til *"at bo lidt hos Putte og John"* (i Aabenhus 2011, 206), fordi han forestiller sig, at de lever ganske ustressede liv, han tidligere har beskrevet som *"uden honette ambitioner"*:

"De er bare til stede i deres liv, i deres kroppe, i deres rutiner på en måde, man kunne fristes til at kalde vegetativ eller dyrisk, men forstået positivt som katten, der sgu er sin egen" (i Aabenhus 2011, 190).

Det er nok sådan her fortælleren ser dem, i hvert fald i starten, hvor hun siger, de ler "hjerteligt" ad deres egen beskrivelse af deres prekære livsomstændigheder (piske-smæld og arbejdsmangel), men spørgsmålet er, om det har noget med virkeligheden at gøre. Hvad der ligger i Gunder Hansens parentes "(stort set)" er måske en stille erkendelse af det, som her underkendes: at John, Putte og Ibber er på farten hele tiden og har gang i alle mulige tidskrævende og til tider stressende småjobs og projekter. Det er ikke projekter, som anerkendes af det akademiske Overdanmark, der kigger ned på dem fra København, oppe fra den kreative middelklasse, men travlt har de på trods af deres åbningsreplikker.

I min læsning af romanen er det væsentligt at påpege, at vi altså ikke ved, om de faktisk ler "hjerteligt" og er så tossegode, som de kommer til at fremstå i Gunder Hansens blik på dem, eller om ikke de snarere spiller et skuespil, som de har lært at spille når Overdanmark kaster sit blik på dem (her den fine fortællerdame, som de ikke ved, er kendt forfatter, men kun tror er den lokale fodlæges kone, og som de gør, hvad de kan for at få til at føle sig hjemme under stor-

men). I en anmeldelse af romanen i tidskriftet *Kritik* kritiserede litteraturkritikeren Tue Andersen Nexø Helle Helle for at idyllisere John, Putte og Ibber som en *"drøm af en underklasse"*, uden at dette er ment positivt, som det er hos Gunder Hansen:

"Lige så ulideligt livet som forfatter i den øvre middelklasse nemlig fremstilles undervejs, lige så idyllisk fremstilles tilværelsen hos John og Putte. For at være mere præcis, så udgør de en mikrosocial utopi. Her, på bunden og i udkanten af Danmark, er et miljø, hvor hjælpsomheden er så bardus, ligefrem og pågående, at man nærmest væltes over ende af den" (Nexø 2008, 103).

Men det er netop ikke Helle Helle eller hendes roman, men hendes fiktive fortæller, der er galt på den. Andersen Nexø anerkender dette til en vis grad, men først efter, at han har tilskrevet romanen (hverken forfatter eller fortæller) vrangbilledet af underklassen, og uden at han tager konsekvensen og revurderer fremstillingen af underklassen som produktet af en upålidelig fortæller. Mens Andersen Nexø væmmes ved fremstillingen af underklassen som *"fuld af velvilje, med et hjerte af guld"* (Nexø 2008, 103), da forholder det sig omvendt for Gunder Hansen, som er solidarisk indforstået med fortælleren og deler hendes fordomsfulde og stressede blik på underklassen så langt, at han slutter sin analyse med at være ked af, det blot er en fiktion, for han får helt lyst til at flytte ned til John og Putte. En tilsvarende analyse foretages af litteraturkritikeren Erik Svendsen, som skriver, at fortælleren *"klarer kulturmødet med bravur"* (Svendsen 2015, 203), og at romanen *"postulerer, at sociale, klasse- og kulturelle positioneringer kan sættes i parentes, og mennesker kan mødes som medmenneske til medmenneske"* (Svendsen 2015, 205). Tværtimod læser jeg romanen som en

slags illustration på, at dette møde altid er besværliggjort – reelt i romanen forekommer umuliggjort – af klasserelaterede fordomme, der styrer vores oplevelse af sociale sammenhænge og forskelle.

Ingen af de tre meget forskellige læsere tager som præmis, at der er tale om en ekstremt prekær underklasse, som kun meget sent i fortællingen begynder at tone frem som modbilledet på den 'utopi', Andersen Nexø mener, kommer til udtryk. Det er snarere en afdæmpet mikrosocial dystopi, der er på tale. Modsat Gunder Hansen mener jeg, at det er pointen, at vi skal erfare og erkende på en særlig måde, at intet kunne være længere fra virkeligheden, end at de er helt nærværende og hvilende i de liv, som han betegner som vegetariske og dyriske, dvs. uden den slags reflekterede selvbevidsthed som stresser en middelklasselæser. Tværtimod er de traumatiserede og fastlåste. Gunder Hansens analytiske præmis, at *Ned til hundene* "handler om en ulykkelig kvinde, der er gået hjemmefra" (i Aabenhuus 2011, 187), er med andre ord kun den halve, og måske mere kedelige sandhed. Romanen handler om hende og hendes ulykke, ja-vist, og den ulykke er håndgribelig og trist, men romanen handler også og samtidig om hendes relationer til nogle fastlåste, udsatte mennesker, hvis liv er virkelig triste, og hvis liv hun grundlæggende ikke forstår og ikke kommer til at forstå, men i stedet kommer til at gøre vold på forskellig men eftertrykkelig vis. Men på en måde der gør, at vi som læsere kommer til en vigtig erkendelse af, at vores fordomme om de prekære mennesker netop var fordomme, der gjorde os blinde for deres dybder og komplekse forhold og rørende personlige historier, som de langt fra skilter med i et forsøg på at vække falsk sympati. Fortælleren møder dem for mig at se netop ikke som medmenneske på den måde, Erik Svendsen forestiller sig, i stedet

møder hun dem som nogle fremmede, hun er helt uforstående overfor.

Og hun forlader dem antageligvis som sådan. Romanen slutter åbent med, at telefonen ringer hos Putte, der spørges efter fortælleren i røret (det er antageligvis manden Bjørnvig, der har fundet hende) og Putte spørger, om hun vil findes. Vi får ikke svaret, men hvor realistisk er det lige, at hun kommer ud på den øde ø, hun hele tiden fabler om, hun vil ud at bo på? Fortælleren rækker Putte en lottokupon med kæmpe gevinst, som retmæssigt tilhører naboen, invalidepensionisten Elly, og som hun burde have indløst for Elly, men nu tilbyder en anden. På den ene side ville pengene være kærkommen nødhjælp til Putte, på den anden side ville de skabe uro og konflikt i det lille samfund, mens hun tænker: "*Det ved jeg ikke, om jeg vil, vil jeg nok sige*" (Helle 2009, 160). I denne sætning og denne handling opsummeres fortælleren usikkerhed og manglende evne til at tage kontrol over sit liv og hendes dybt problematiske indblanding i andres liv, som hun bogstaveligt holder i sine hænder:

"Jeg tager imod hendes [Puttes] hånd, den er varm og glat, jeg træder op på trappetrimmet og standser. Med min frie hånd trækker jeg indholdet op af lommen på kedeldragten og rækker det frem til hende" (Helle 2009, 160).

Den indirekte og tilfældige måde, hverdagstragedien, der resulterede fra bilsammenstødet, oprulles på, og vi gives indsigt i de personer, vi føler vi har lært at kende gennem fortælleren distancerede rapportering, er Helle Helles forsøg på at skabe en prekær æstetisk form, der netop kan rumme de erfaringer af prekarisering, som er på tale i romanen, uden at blive bedrevidende og starte med det fordomsfulde blik ned på 'de her' mennesker, som nogen 'vi' kender,

forstår og kan fatte; nogen hvis sociale nød og lidelse vi forstår på forhånd og allerede kender løsningerne på. *Ned til hundene* er en prekær fortælling i den forstand, at den er afhængig af læserens arbejde for at give mening samtidig med, at der er mange usikkerhedsmomenter tilbage efter endt læsning (fx kommer vi aldrig direkte tilbage til det med Ibbers medicin). Vi får ikke svaret på, om 'Bente' vil findes til sidst i romanen, og vi får heller ikke svaret på, hvad der skal ske med den lottokupon; om end det er svært ikke at læse den som fortællerens forsøg på at råde bod på de ulykker hun har forårsaget med en gestus, der typisk for hende medfører endnu flere problemer og lidelse, endnu mere hverdagsdrama. Vi får med andre ord ikke svar på, hvad der bliver af de mennesker, vi har mødt i fortællingen, og som vi føler os tæt knyttede til og måske er blevet overraskede over, hvem var 'i virkeligheden'.

Den prekære fortæller og andethedserfaring i *Ned til hundene*

Fortælleren i *Ned til hundene* gemmer selv på en personlig tragedie, ikke på højde med den, hun møder i det lille lokalfællesskab, men alvorlig nok for hende. Hun er forfatter med et vist publikum, som hun ofte tager ud og holder foredrag for, bl.a. i læsekredse. Hun har boet med fodlægen Bjørnvig i et parcelhus, men er blevet deprimeret og skriveblokeret. Hun påbegynder en affære med en skolepsykolog, som egentlig skulle hjælpe hende ud af depressionen. Det hele kulminerer, da hendes mand fortæller, at han har skrevet en bog med en af sine ansatte (Gitte, der fortæller monologer!), altså ikke sådan en, som konen skriver, men dog en bog (hvilket er mere end konen kan præstere for tiden), og at den anden klinikassistent skal giftes med skolepsykologen. For-

fatteren svigtes således både professionelt og personligt, og det gør, at hun pakker sin kuffert og hopper på den bus, hun står af ved romanens start: sårbar, usikker, midlertidigt på gennemrejse, prekært afhængig af andres hjælp og velvilje.

Romanen tematiserer sin egen tilblivelse. Den skriveblokerede forfatter, der til sidst selv siger, at det, hun skriver om, "*handler mest om almindelige mennesker*", der "*Driker kaffe og snakker og sådan*" (Helle 2009, 159), altså sådan nogen som John og Putte, må vi forestille os, tager ud blandt dem for at finde inspiration. Og på en måde skaber hun selv noget hverdagsdrama, som hun så kan nedfælde i den roman, der er resultatet af denne mikrosociologiske intervention i andres virkelighed, som man kan læse som en form for overgreb, særligt hvad angår hendes forhold til Ibber (og Elly, jf. lottokuponen). Ibber er den eneste i romanen, som ikke er fysisk skadet (Elly har osteoporose, de andre piskesmæld og dårlige knæ), men han er til gengæld nok den mest psykisk mærkede af uheldet (og vi ved jo fra starten, at han måske har brug for medicin, uden han selv har erkendt det). Dels lod han kæresten køre, hvilket var medvirkende til uheldet, dels var det ham, som fandt den døde mor i bilen, dels medførte uheldet tab af fast kæreste, job, mor og far, strengt taget tab af fremtid og fortid. At det så er ham, fortælleren indgår i et erotisk forhold til og har sex med en enkelt nat, er romanens anden tragedie og allegorisk udtryk for Overdanmarks overgreb på Underdanmark. Putte er inde på Næstved sygehus for at besøge John, hvis knæ er skadet, og fortælleren og Ibber er alene hjemme, flirter og drikker Metaxa, og så sker det:

"Så fortryder jeg alt, men da er det for sent, tørklædet ryger og resten af tøjet med det, bortset fra undertrøje og bh. Puttes skisokker har sat mærker rundt om mine ankler.

Hvide, tørre vinterben imod al den glathed, det er længe siden, jeg har været i nærheden af noget så glat.” (Helle 2009, 124-5)

Hun er (ved hun godt) gammel nok til at være hans mor. *”Puttes mor var seks år ældre end mig”*, siger onklen dagen efter, dvs. 7 år ældre end fortælleren, *”Så er jeg lidt mere rolig”* bemærker hun, hvilket må forstås i relation til, at hun er lidt loren ved at have haft sex med den noget yngre Ibber, hvilket onklen er i fuld gang med at bebrejde hende (Helle 2009, 138). Men hvad hun ikke ved, mens de er sammen, er, at Ibber jo var medvirkende til morens død, og som sårbar single og fortabt søn er på udkig efter en stabil moderskikkelse. Det oplever han at finde i forholdet til fortælleren, går det op for os under en telefonsamtale, hvor han foreslår, at hun kunne flytte hen i hans hus (og blive både mor og elsker) (Helle 2009, 145-6). Vi ved, at hun sekundet efter at de indleder det erotiske forhold egentlig fortryder, men alligevel indlader sig på det, så Ibbers naive crush på den modne fortæller er ekstra hjerteskrærende og hendes skødesløse brug af ham des mere brutal.

Onklen virker til at have genkendt fortælleren som den lokale forfatter, der skriver om den slags mennesker, hun er ude hos, og som han nok mener ikke rigtig kender dem og deres situation, ikke forstår at de er sårbare og er sorgbare mennesker, mennesker andre genkender som nogle, det er værd og vigtigt at sørge over (Butler 2004). Som den rigtige Bente siger i Dagli’Brugsen, da historien om den tragiske ulykke med bilen endelig fortælles: *”Ibber har været sådan lidt nervebetonet siden”* (Helle 2009, 153) uheldet. Som hun siger, *”der er ikke rigtig nogen af dem, der er blevet sig selv siden jo”* (Helle 2009, 153). Der er ikke noget socialpolitisk ærinde bag forfatterens skriverier om almindelige mennesker, hun gør det bare. Og i denne roman har man som sagt fornemmelsen af en forfatter, der

er ude på rov efter nogle almindelige mennesker at skrive om, og som hele tiden er lettere fraværende, uinvesteret i dem som mennesker, mere interesseret i dem som typer (som nogen, der pludrer ustruktureret løs om mennesker, den de taler med ikke aner, hvem er på den måde Putte nervøst? gør det den første aften). Onklen har færtten af det, og hun har ikke noget mod-svar, da han siger,

”Du har indlogeret dig hos et par sårbare mennesker Desuden skal du passe på med Ibber. Han har ikke haft det let. Hvis du forsvinder, kommer det til at gøre ondt. Jeg siger ikke, du er bevidst ude på at såre nogen Du er ude hos mennesker af kød og blod, selv om du måske ikke tror det.” (139)

Hun fyldes af selvretfærdig vrede over her indirekte at blive anklaget for at misbruge de her mennesker til at skabe noget drama, men der kommer ikke nogen reaktion, onklen har ramt plet. I stedet ’mister’ hun en hundefløjte, mens hun lufter hans hunde, så de stakkels kræ farer vild og bliver kørt over (må vi antage). Hundene er vigtige, som deres optræden i selve romanens titel allerede indikerer, men de er ikke symboler på noget (en letkøbt kliche om, at underklassen er gået i hundene), de er tegn på fortællerens skødesløse omgang med andre mennesker og deres dyr. Denne skødesløshed opsummeres, da hun første gang hilser på onklen om morgenen, efter hun har været i seng med nevøen Ibber: *”Jeg er noget overrasket, han er på min alder og ret attraktiv, håret halvlængt og tilbagestrøget, hånden varm og tør”* (Helle 2009, 128).

Dermed ikke sagt at den biografiske forfatter Helle Helle laver et overgreb på underklassen, der er sammenligneligt med fortællerens overgreb på Ibber. Det blev hun anklaget for af forfatterkollegaen Robert Zola Christensen, der siger, han vok-

sede op blandt den beskrevne underklasse, og at han ikke mener, Helle Helle har ret til at skrive om den på den måde, hun gør. I et indlæg på Tue Andersen Nexøs blog sagde Zola Christensen, at Helle Helle stigmatiserede og nedgjorde Ibber & co, og at han var "pikeret" over hendes popularitet i gymnasiet, hvor han forestiller sig dansklærere stoppe op i deres undervisning og med henvisning til Ibber & co. udbryde: "*Se, hvor små de er, de små, små mennesker. Gu' er vi ej*". Men igen, det er kun, hvis man tror, at Helle Helles fortæller ved, hvad hun snakker om, at man kan fejllæse hende på den måde (se også Aabenhus 2011, 229). Ved Helle Helle da hvad hun taler om? På den ene side nej, for så vidt hun taler fra den privilegerede position af succesfuld forfatter, med en vis uddannelse bag sig (hun gik på KUA og er uddannet fra Forfatterskolen), modtager af en lang række priser, herunder statens livsvarige legat og Det Danske Akademis store pris i 2016, er naturlig stjerne i Tv-programmet *Kender du typen?* hvor et velordnet pænt hjem vises frem, visuelt iscenesat, stylet og brandet af forlaget særligt i forbindelse med lancering af *Dette burde skrives i nutid* (cf www.hellehelle.net), og senest misundelsesværdigt omtalt i *New York Review of Books* som 'a star'. På den anden side, ja, som forfatter – selv i velfærdsdanmark – ved hun helt basalt, hvad det vil sige ikke at kende fremtiden og ikke være sikker på indkomst, men være i andres vold. Hun ved, hvordan det er at være genstand for et blik udefra, der siger, at hun er ganske overflødig og unyttig og ikke bidrager væsentligt til vækst eller konkurrenceevne. Idet hun netop ikke bruger en fortæller, der er hende selv, men blot som hende, og idet hun lader fortælleren opføre sig amoralsk, skidedumt og forkælet uintelligent uden rigtig at vide det (selvom fortælleren ved, at hun ikke ved det fra starten og dermed indirekte erkender, at hun burde have været

mere påpasselig: '*Jeg er toogfyrre år og stadig ude af stand til at tage ved lære*' (Helle 2009, 8)), men med alvorlige konsekvenser til følge, viser Helle Helle den manglende indsigt i andre menneskers udsatte liv, sådan nogle som hende (og vi) typisk møder dem med og er i risiko for at forulempe dem med. Ikke så sært, måske, at Putte og John prøver at spille jovialt skuespil og le "hjerteligt" af deres erkendelse af deres prekære position set fra Overdanmarks synsvinkel: piske-smæld og ikke noget nyttigt at gå op i.

Konklusion: Skønlitteraturens forståelse af manglende forståelse

Helle Helle er en mester udi at gøre dét nærværende, som hendes fortæller, hun selv og vi andre simpelthen ikke ved, ikke kender rigtig til, men som vi tror, vi kender og ved alt om. I konfrontationen med denne prekære 'andethed' kommer Helle Helle så tæt på, som det virker muligt, at gengive, hvordan det må være at være medlem af prekariatet og være udsat for andre, bedrevidende og bedresnakkende klassers blikke og omklamrende godvillige eller udskammende stigmatiserende, både misforståede og misforstående diskurser – klasser som prekariatets liv og levned afhænger af, på samme måde, som vores 'liv' afhænger af dem. Dels i den noget abstrakte forstand, at vores 'menneskelighed' eller 'humanitet' er afhængig af, at prekariatet er til stede med stemme og repræsentation i samfundet (hvis vi vil være ordentlige mennesker, lader vi ikke en hel samfundsklasse 'gå i hundene'). Som Judith Butler skriver:

"de som opnår repræsentation, særligt selvrepræsentation, har en bedre chance for at blive menneskeliggjort, og de som ikke har nogen mulighed for at repræsentere sig selv løber en større risiko for at blive behandlet som mindre end menneskelige, at blive be-

tragtet som mindre end mennesker, eller slet og ret ikke betragtet overhovedet" (Butler 2004, 141).

Og vores liv afhænger af prekariatet i en noget mere konkret forstand, som den Guy Standing taler om, når han taler om prekariatet som en 'farlig klasse', der kan producere social uro og ustabilitet og true vores tilværelse gennem opstande, som dem vi har set i europæiske storbyer de senere år.

At Helle Helle er prekariatets og prekariserings forfatter 'par excellence' er ikke blevet fremhævet i kritikken af hendes værk, som typisk ser det som psykologisk snarere end socialt orienteret. Akademiske såvel som ikke-akademiske læsere tændes åbenlyst dels af hendes karakterunivers med jigsaw typer, de stille eksistenser med store men skjulte psykologiske indre hverdagsdramaer, der er genkendelige fra Herman Bang, dels af hendes fokus på provins og udkant kombineret med hendes særlige underrapporterende fortællestil og antydningens kunst, der aktiverer fortolkeren som lytter efter det usagte, som prøver at afkode overfladen for dybere betydninger og symbolske mønstre. Iflg. litteraturkritikeren Per Krogh Hansen er det "*åbenlyst, at hendes projekt er mere psykologisk orienteret end socialt*", fordi hun ikke skriver en udpenslende meget detaljeret realisme og hendes tekster "*synes blottet for samfunds- eller kulturkritik*" (i Aabenhus 2011, 14). Tværtimod forekommer det mig, at en roman som *Ned til hundene* rummer en dyb samfundskritik af et Danmark, hvor en hel social klasse, som det lille samfund rundt om John, Putte, Ibber og Elly, isoleres, glemmes og udnyttes til tilfældigt arbejde. Og den rummer også en kulturkritik, som jeg opfatter som rettet mod den kulturkløft, der eksisterer mellem en kreativ middelklasse repræsenteret ved fortælleren og så underklassen. De tror

begge, at de kender hinanden på forhånd, men ingen af dem aner reelt noget om hinandens hverdag og små og store traumer og hemmeligheder. Hvis fællesskab og solidaritet mellem sociale klasser, der lider under prekære livsomstændigheder, skal muliggøres, skal den slags kløfter overkommes. Det kan bl.a. ske, som Guy Standing synes at antyde i *Precariat Charter* (jf. tidligere), i det medie, som litteraturen tilbyder, hvor vi konfronteres med vores egen uvidenhed, men det er svært – der er langt mellem 'Bente' og Putte – og øget solidaritet er langt fra en givet eller nødvendig konsekvens af den litterære læsning, den kan lige så lidt som litteraturen selv programmeres og forudsiges.

Romanen handler med andre ord ikke så meget om Helle Helles fortællers psykologiske indre liv (eller mangel på samme), som den handler om fortællerens sociale relationer til de mennesker, som hun støder ind i på sin vej gennem fortællingen og de konsekvenser, hendes typisk manglende erkendelse af andre menneskers andethed, har for de andre mennesker. Romanen handler om hendes manglende empati i forhold til dem (hun leder efter et godt sted at græde og er gennemgående selvcentreret på en lidt trættende facon), hendes begrænsede sociale forestillingsevne og deraf direkte afledte overgreb på de prekære mennesker hun træder ind i. Den handler om en række mennesker, der lever så godt, de kan, i lyset af en stor sorg, der nok lammer dem, men stadig tillader dem at fungere og stille gode miner op til slet spil, når en fremmed fra den øvre middelklasse (fodlægens kone) krydser deres spor. At den fremmede så begår overgreb på dem og skriver en bog om det for at komme videre med sit liv og sin karriere, en bog, der af visse læsere opfattes som en usympatisk uforstående udskammende udstilling af underklassen er vel dér, hvor vi for alvor bringes til erkendelse af,

hvor meget på røven de her prekære mennesker er, og hvor udsigtsløst det hele er for dem, for så vidt deres liv og livskvalitet er afhængig af solidaritet funderet i empatisk forståelse opnået gennem (selv)repræsentation overfor det Guy Standing kalder eliterne. Helle Helle gør det socialt lidende menneske nærværende – giver det stemme og selvrepræsentation – uden på nogen måde at udstille eller prostituere det, uden at umenneskeliggøre det, men i stedet maner hun gennem sin prekære stil karakteriseret ved stilistisk idyllisering og minimalistisk antydning (hvad var det nu for noget medicin Ibber skulle have?) en stille hverdagstragedie frem, og leder læseren til dyb indsigt og følt forståelse for dette prekære liv.

Litteraturforskningen kan som disciplin supplere forskningen i arbejdsliv med sine særlige erkendelser og indsigter, sine narrative og billedlige konkretiseringer af vores forestillinger om det menneskelige, mens

forskningen i arbejdsliv bl.a. kan bidrage med et andet blik på litteraturens tematiske interesser og formelle funktioner. Litteraturen giver arbejdslivsforskeren mulighed for en kunstnerisk medieret erfaring af en bestræbelse på at beskrive, hvordan det kunne forestilles at leve prekært, uden at denne beskrivelse skal opfattes som 'sand' i en faktisk forstand. Arbejdslivsperspektivet giver på den anden side en anden indramning af det litterære værk og tillader litteraturforskeren at se det på nye måder: i denne artikel er jeg kommet frem til en ny forståelse af et hovedværk i den nye danske litteratur netop gennem fokus på prekarisering, prekært arbejde og arbejdsløshed i kombination med en kunstnerisk medieret erfaring af at blive set ned på som en unyttig genstand. Det litterære værks bidrag bliver i sidste ende en påmindelse om grænserne for vores forståelse og for vores fordommes ofte utilsigtede voldsomme konsekvenser.

NOTER

- 1 Arbejdet med artiklen er støttet af Danmarks Grundforskningsfond bevilling DNR127.

REFERENCER

- Bourdieu, Pierre et. al (1999): *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Polity Press.
- Butler, Judith (2004): *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. Verso.
- Christensen, Robert Zola (2009): blogindlæg på Tue Andersen Nexøs blog ved Information: <https://www.information.dk/tue-andersen-nexoes-blog/2009/02/claus-beck-nielsen-levende>. Tilgængeligt 01-12-16.
- Cohn, Dorrit (1999): *The Distinction of Fiction*. The Johns Hopkins University Press.
- Felski, Rita (2008): *Uses of Literature*. Blackwell.
- Helle Helle (2009): *3 romaner. Ned til hundene, Rødby-Puttgarden, Forestillingen om et ukomplikeret liv med en mand*. Samleren.
- Korte, Barbara og Frederic Regard (red.) (2014): *Narrating 'Precariousness': Modes, Media, Ethics*. Universitetsforlaget Winter.
- Miller, J. Hillis (2002): *On Literature*. Routledge.
- Nexø, Tue Andersen (2008): Helle Helle: *Ned til hundene*, Kritik nr. 188, 101-103.
- Nielsen, Mette Lykke og Johnny Dyreborg (2015): Unge på arbejdsmarkedet: Et nyt prekariat – eller blot i transition?, i Niels Ulrik Sørensen og Mette Pless (red.), *Brydninger i ungdomslivet*. Aalborg Universitetsforlag.
- Offe, Claus (2011): The Vanishing 'Shadow of the Future', review essay on Guy Standing, *The Precariat. The New Dangerous Class*, *Archives Européennes de Sociologie*, Vol. 52, no. 3, 466 – 474.

Olsen, Lars m.fl. (2012): *Det danske klassesamfund: Et socialt danmarkspportræt*. Gyldendal.
Petersen, Jørn Henrik (2014): *Pligt & Ret. Ret & Pligt*. Syddansk Universitetsforlag.
Standing, Guy (2014): *A Precariat Charter: From Denizens to Citizens*. Bloomsbury.
Standing, Guy (2011): *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury.

Svendsen, Erik (2015): *Kampe om virkeligheden: Tendenser i dansk prosa 1990-2010*. Samfundslitteratur.

Aabenhus, Jørgen, Anita Albertsen og Per Krogh Hansen (red.) (2011): *Hvor lidt der skal til. En bog om Helle Helles forfatterskab*. Syddansk Universitetsforlag.

Internetsider

www.hellehelle.net

Peter Simonsen, Ph.d., Professor i europæisk litteratur, Institut for Kulturvidenskaber, Syddansk Universitet
e-mail: petsim@sdu.dk